

Koldingbogen

ÅRSTAL:	1987
FORFATTER:	Bent Jørgensen
TITEL:	Stednavne mellem Kolding og Seest.
KORT RESUME:	Specielt navneformer for Højrup, Hoggesbøl og Trillelund.

Stednavne mellem Kolding og Seest

Af Bent Jørgensen

I vor daglige brug af stednavne spiller det ingen rolle, om vi forstår, hvad de betyder. Det er fuldt tilstrækkeligt, at vi ved, hvad de dækker over, og at andre, der bruger de samme navne, har den samme opfattelse. Men vil vi bruge de oplysninger, der sprogligt er nedlagt i hvert enkelt navn, er det nødvendigt med en navne- og sproghistorisk laboratorieundersøgelse. Både for at få de gamle former af navnet bragt sammen fra forskellige skriftlige kilder, for at sikre sig mod fejllæsning og fejlidentifikation (d.v.s. at en form vedrørende et navn er ført til et uvedkommende men enslydende navn) og for at få bestemt betydningen af de led, navnet består af.

En sådan nærmere undersøgelse af nogle navne i området mellem det gamle Kolding og Seest kan give et klarere billede af forholdene her for 400-500 år siden.

I Trap Danmark, Ribe amt anføres under Seest sogn *Højrupgård* med den ældste form fra matriklen 1664 »Højrup Marck«, men som allerede Eliassen har gjort opmærksom på, kendes dette navn også i 1540'erne. Navnet spiller da en rolle i forbindelse med problemer vedrørende skellet mellem Seest og Kolding, der bl.a. fastlægges i forhold til »hørup leedt«, som ligger ved den gamle hulvej til Seest bag om Husarmes Toft ¹⁾. Husarmes Toft lå mellem Søndre Landevej og Stejlbjerg, og vi er hermed i nærheden af den senere Højrupgård.

Men det er ikke kun skelstridigheder, der bringer Højrup frem i 1500-tallet. Den 21. april 1529 får An-

ders Døstrup, senere borgmester i Kolding, overladt brugen af en otting jord på »Hørup Mark samt en theme gaardt (d.v.s. tejnegaard, en ruse til fangst af fisk) i den lille Aa ved Trøllelundt« ²⁾. I slutningen af januar 1548 får hans enke tilstået samme rettighed nemlig »en otting jord paa Hørup Mark i Anst Herred, desligeste en »theme« Gaard i den lille Aa ved Trellelundt« ³⁾.

En rettertingsdom fra 4. juni 1546 ⁴⁾ afgør stridigheder mellem Jørgen Niensens børn i Seest og Thomas Andersen, borger i Kolding, om bl.a. engjord liggende på Højrup mark. Heri fremlægges et pantebrev og en dom vedrørende engjorden udstedt på Anst herreds ting. Og i nogle desværre udaterede brevreferater i en registratur over Ribe kapitels arkiv 1553 ⁵⁾ omtales Højrup flere gange. Mest udførligt i et stokkenævn »aff 12 mendt och menige herritzmendt, att Tantholt er eth frii enmercke, och Ffruerholt haffuer verett byghistedt oc botofft till thi 2 otting paa Hørup marck oc haffuer weret brucht till Jonsgardt i Seesth, och at Hørup marck och Howesbyll marck liger i Anst herredt och er sworne till samme herredt«. Tandholt og Frueholt er velkendte lokaliteter i Seest sogn, og vi har altså med sikkerhed fat i det Højrup (Hørup), som senere indgår i Højrupgård. Og vi kan også nu slå fast, at dette lå i Anst herred.

Seest sogn ligger i nutiden i sin helhed i Anst herred, men i middelalderen og det meste af 1500-tallet hørte det til Tyrstrup herred og dermed til Sønderjylland (Slesvig), og først i 1584 bestemtes det, at Seest

bønder, der i 1566 havde skiftet ejer fra Hertug Hans til Frederik II og derfor var lagt under Koldinghus, skulle søge Anst herreds ting ⁶⁾. Meningen med sidste del af brevudtoget ovenfor bliver dermed pludselig mere forståelig, for området omkring Højrup må før 1584 have udgjort en enklave af Anst herred uden topografisk kontakt med resten af herredets areal.

Konsekvensen heraf er, som allerede påpeget af Eliassen i 1906, at der er to Højrup'er i Anst herred, men ikke derimod at hele Seest sogn også under hertug Hans og tidligere lå i Anst herred. Det andet Højrup ligger i Lejrskov sogn og kaldes tidligere af og til Erst Højrup – Erst var det gamle navn på sognets hovedby – til adskillelse fra Højrup i Herslev (Brusk herred) og vel også fra Højrup ved Kolding.

Det Højrup, som Anders Døstrup og senere hans enke får livsbrev på en otting jord i, kan formelt lige så godt være Højrup i Lejrskov sogn ⁷⁾.

Et par omstændigheder taler imidlertid afgørende for identifikation med Højrup ved Kolding.

De to (meget beskedne) godsmængder (ottingen og tejnegården) i livsbrevene må uden tvivl betragtes som en topografisk sammenhørende godsmasse. Og det er ikke nogen god ide, at henføre *Trellelund* eller *Trøllelund* til *Trøllund* i Hejnsvig sogn, der på dette tidspunkt af 1500-tallet lå i Jerlev herred. Sprogligt passer formerne også kun dårligt til *Trøllund* i Hejnsvig sogn. Det hedder 1492 *Thrylundt* og har sikkert et enstavet førsteled ⁸⁾. Derimod er det nærliggende at føre *Trellelund*, *Trøllelund* sammen med navnet *Trillelund*, der kendes fra Koldings søndre bymarker nær Stejlbjerg og dermed nær skellet til Seest, jfr. nærmere nedenfor. Den lille å, som Anders Døstrups tejnegård ligger i, kan næppe være selve Kolding Å, men er snarest den sydligere forgrening, der ledte vand til Munkensdam, og det må også være i den Koldinghus' tejnegårde ved Hjortmade og Bromade i lensregnskabet (jordebogen) 1610-11 ligger. Afgiften af disse udgår fra Seest sogn, og da der ikke i lensjordebogen under

Anst og Brusk herreder samt Kolding findes andre tejnegårde, er én af disse uden tvivl identisk med den, der overlades Anders Døstrup.

Endvidere er det også sandsynligst, at det gods Anders Døstrup, den senere borgmester, får disposition over, ligger nær Kolding, og de kvinder (Marine Sørens og Karine Mikkels), der i 1529 nævnes i forbindelse med godset, er sandsynligvis borgerenker. Det ville i al fald være påfaldende, hvis der var tale om to bondekoner. Iøvrigt svarer 1500-tallets omtaler af Højrup mark helt til, hvad man finder i lensjordebogen 1610-11, hvor »Jep Bøguad [borger og rådmænd] i Colding giffuer aarligen Vdaff en halff otting Jord« meddelt under rubrikken »Aff hørupmarck«.

Endelig taler endnu en omstændighed for Højrup ved Kolding. Takket være brevudtogene i Ribe kapitels arkiv ved vi, at Seest sogn ikke blot rummede Højrup mark men også en jord ved denne, som i det ovenfor citerede brevudtog kaldes »Howesbyll marck«, og som også lå under Anst herred. I denne jord får en anden Koldingborgmester, den kendte Søren Kjær (tillige kaldet Paludan eller Skrifer, borgmester 1548-1582), en halv otting jord afgiftsfrit ved brev af 12. januar 1548 ⁹⁾. Jorden omtales her som liggende i »Hoggisbølle Mark«, og det tilføjes, at hans hustrus moder Johanne tidligere har haft den i værge. Herved falder to ældre stednavneformer på plads. Den 10. juli 1528 omtales, at »Knut Scriffwere, Borger i Kolldinge, og hans Hustru Jhanne fik Livsbrev paa en halv Otting Jord paa Heggebøll Mark«, og dette gentages næsten ordret 10. november 1536 ¹⁰⁾. I 1536 bruges der dog kun ét »l« i »Heggebøl Mark«.

At *Heggebøl*, *Hoggesbøl* er samme lokalitet er således klart, og at det ligger i Seest sogn fremgår ikke alene ved kombination med det tidligere nævnte »Howesbyll march« men også af to andre yngre kilder.

I Koldinghus lensregnskabs jordebog fra 1610-11 betaler bonden Søren Hansen i Seest foruden sin almindelige afgift også »Vdaff en halff otting Jord Søf-

fren schriffuer fordum Borgermester i Colding haffde quit och frij«. Bonden betaler i afgift en otting smør og et lam, og det var altså den årlige værdi heraf, Søren Kjær og før ham hans svigerforældre i 1528, 1536 og 1548 fik bekræftelse på.

Navnet genfindes i markbogen 1683 for Seest sogn, hvor der blandt Seest bys jorder nævnes »Hosbølle Hoel Fald«, »Hous Bølle« og »Hospel Tøfft«. Det kendes ikke i yngre kilder og kan derfor ikke lokaliseres nøjagtigt ¹¹⁾.

Med Højrup går det bedre. Også dette navn findes i markbogen 1683, som »Høytrup Tøfft«, i forskellige syns- og taksationsforretninger fra 1800-tallets begyndelse som »Høirup Mark, Høytrup Mark« og indgår endelig senere i 1800-tallet i navnet Højrupgård. Den oprindelige bebyggelse Højrup må have ligget i denne, nu atter nedlagte gårds nærhed.

Gården repræsenterer således nok en ubrudt kontinuitet for navnet men derimod ikke for bebyggelsen. Hovedårsagen til at det er så relativt besværligt at få et fast greb om bebyggelserne Højrup og Hoggesbøl i Seest sogn er nemlig den, at der i alle de ældre kilder, hvori navnene kendes, er tale om forsvundne bebyggelser. Der tales altid om Hoggesbøl mark, Højrup mark, Højrup led, Højrup toft o.s.v., aldrig om Højrup eller Hoggesbøl gård eller by eller mennesker i disse.

Hvornår ødelæggelsen har fundet sted lader sig ikke klarlægge, men der er tale om en velkendt effekt i voksende middelalderkøbstæders nærhed. Den kan studeres i området i endnu et tilfælde, nemlig det *Nyrup* der omtales to gange i 1400-tallet. Dels i Slesvigbispens jordebog ca. 1437 (1462) »Nudorpmarck« dels 25. april 1480 »Nyrup Mark«. Navnet er omtalt i Danmarks Stednavne bd. 8 s. 9, hvor det hedder, at Nyrup lå syd for Kolding by ved åens udløb. En nærmere lokalisering kan vist nok ikke præsteres, men det må dog bero på et fejlskøn, når Eliassen ¹²⁾ identificerer Nyrup med det ovenomtalte Højrup. Lokaliseringen

af det forsvundne Nyrup grunder sig væsentligst på den ældste omtale, der ligeledes på en særlig måde knytter Nyrup til de to Seest-lokaliteter Højrup og Hoggesbøl. Omtalen i Slesvigbispens jordebog anfører (i oversættelsen fra latin), at »uden for byen Kolding nær vandets udløb havde bispen en gang en gård, og stedet kaldes i dag Tridelunt i Nudorpmarck med marker og geddegård(e), specielt Las Weres. Disse steder har nogle borgere sammesteds indtaget med magt og på dem lavet humlehaver og endog samme sted en fiskedam, som hr. Niels, den førømtalte biskop, overlod gråbrødrene i Kolding til brug, så længe bispen ønsker og tillader det. På Tyrstrup herreds ting er disse lokaliteter tildømt biskoppen i Slesvig ved et beseglet brev, som er blandt de privilegier, der opbevares i Haderslev«.

»Tridelunt« er samme lokalitet, som det *Trellelund*, *Trøllelund*, vi ovenfor mødte ved den lille å med Anders Døstrups tejnegaard. Hans og den anden tejnegaard i Seest sogn har med stor sandsynlighed forbindelse til Slesvigbispens geddegård(e). Samtidig er der, som vi har set, en sammenhæng mellem geddegården(e) og gråbrødrenes fiskedam, uden al tvivl den senere Munkensdam ¹³⁾. Det er endelig en nærliggende mulighed, at der består en forbindelse mellem Slesvigbispens geddegård(e) og den »Der hechts fangk« (geddefangstindretning), der er gengivet som nr. 1 på Rantzaus kort fra midten af 1580'erne over Kolding. Kortets figur har dog ingen lighed med en fiskegård, men minder mest om et badehus ved en bro, og muligvis er referencetallet kun anbragt her, fordi denne lokalitet i Kolding Å lå nærmest den egentlige fiskegård ved Munkensdam. Munkensdam selv ligger lige uden for kortets venstre (vestlige) kant.

Lunden nævnes også i Kolding bys søndre mark i byens ældste markvedtægt fra 1556 ¹⁴⁾, og den er anført i markbogen fra 1683 som »Trillelund, Trillerlund« lige før Husarmes Toft og altså næppe langt fra Stejlbjerg.

På det ældste prospekt af Kolding fra ca. 1580 ses forinden til venstre en indretning, som i den ledsagende tyske tekst kaldes *Der hechts fangk*, hvilket betyder geddefangsindretning. Det er vel tvivlsomt, om indretningen er særlig korrekt gengivet — broen over vandet modsvares måske fangstgærdet —, men den må svare til den geddegård, Slesvigbispens i 1400-tallet havde haft ved Kolding.

Købstadseffekten må også siges at have ramt den oprindelige landsby *Låsby*, selv om der her er tale om omklamring i modsætning til ombringelse. *Låsby* omtales første gang 22. september 1484 (afskrevet i 18. årh.) som »Luseby« i et bytingsvidne, der vedrører overdragelsen af Sankt Knuds gård til Dines Jensen, sognepræst i Eltang, og dernæst 22. januar 1500 (afskrevet i 18. årh.) som »Lwsby Gade inden Koldingh«. Fra 1600-tallet og fremover almindeligt i sammenhæng med gade og toft om lokaliteten i den nordvestlige del af den gamle by. Navnet er sikkert med rette i Danmarks Stednavne bd. 8 s. 9 forklaret som sammensat med substantivet *lus*. Der er næppe tvivl om, at det ligesom det helt forsvundne *Lusby* ved Ribe¹⁵⁾ fra begyndelsen har haft nedsættende karakter.

Af de øvrige fire navne, *Hoggesbøl*, *Højrup*, *Nyrup* og *Trillelund*, som har været hovedemnet for denne undersøgelse, er *Højrup* og *Nyrup* uden sproglige problemer. Det første har som førsteled substantivet *høj*, der både kan anvendes om kunstig og naturlig forhøjning, her sikkert det sidste, og det andet har som førsteled adjektivet *ny*. Begge er sammensat med substantivet *torp*, gammeldansk *thorp*, udflytterbebyggelse. Navnet *Nyrup* er som anført behandlet i Danmarks Stednavne bd. 8 s. 9.

Hoggesbøl er overleveret i meget varierede former: 10/7 1528 *Heggebøll*, 10/11 1536 *Heggebøl*, 12/1 1548 *Hoggisbølle*, udateret *Howesbyll*¹⁶⁾, *Markbogen* 1683 *Hous Bølle*, *Hosbølle*, *Hospel*. Ved tolkningen må man se bort fra de to ældste former, der dels må være fejlagtige dels iøvrigt sikkert er afhængige af hinanden. Formerne fra de tre yngre kilder er så godt overensstemmende og kan ikke mistænkes for indbyrdes afhængighed, at de må lægges til grund. Muligvis er førsteledet substantivet *hugger*, gammeldansk *huggeræ* »tømmer, hugger«, der er et almindeligt tilnavn i bl.a. *Nørre Tyrstrup herred syd for Kolding*¹⁷⁾. I så fald har førsteledet bortfaldt af -r- foran -s-, der sekundært markerer genitivsammensætningen, hvad

der imidlertid kendes en række eksempler på, når efterleddet som her er substantivet *bøl*, *bølle* »udflyttergård«.

Trillelund kendes foruden i de nævnte former i 5. august 1459 som »Tuillelunt«. Dette brev er dog meget medtaget, og på baggrund af alle de yngre former er det sandsynligt, at »-u-« skal læses »-r-«. Navnet er behandlet i Danmarks Stednavne bd. 8 s. 10, hvor formen med »-u-« lægges til grund, hvad der må betegnes som fejlagtigt.

1462-formen »Tridelunt« kan heller ikke umiddelbart bringes i overensstemmelse med den øvrige overlevering, men her er der snarest glemt et »-l-« foran »-d-«. I al fald synes det rimeligst at sætte forleddet i forbindelse med det ældrenydanske substantiv *trille* »rund skive«, der kendes i en række sønderjyske navne, bl.a. *Trilde*, *Abild* sogn, *Tønder* herred og amt. Det antages, sikkert med rette, at angive lokalitetens runde form. Efterleddet er substantivet *lund*, der betyder lille skov.

Hvor stor eller lille denne skov har været unddrager sig vor viden, og vi må her, som i så mange andre tilfælde, være glade for de enkeltvise dryp af viden, stednavnene afsætter. Uden dem stod vi normalt på helt bar bund.

Noter:

1. 1/6 1541. Kolding rådstuearkiv, Landsarkivet i Viborg og 1547 efter Eliassen 1906 s. 194.
2. FrIReg. s. 203.
3. KancReg 1535-50 s. 396.
4. Herredagsdombog. RA.
5. ÆDA V 358f.
6. Trap Danmark Ribe amt s. 929 og s. 954.
7. Som angivet i registrene til FrIReg og KancReg.
8. 1584 ÆDA V 685.
9. KancReg s. 377.
10. FrIReg s. 161. KancReg. s. 27
11. Lensregnskabet og markbogen findes på Rigsarkivet.
12. Eliassen 1910 s. 236.
13. Eliassen 1906 s. 194.
14. Eliassen 1906 s. 194 Trillelund.
15. Trap Danmark Ribe amt s. 671
16. Afskrevet 1553, trykt ÆDA V 358.
17. Se f.eks. Danmarks Stednavne bd. 3 s. 66.
u. Hoggerhave i Hejls sogn.

Litteratur:

- Danmarks Stednavne bd. 1 ff. København 1922 ff.; specielt bd. 3 Sønderjyske Stednavne I Nørre-Tyrstrup Hrd. m.m. Kbh. 1942 og bd. 8 Vejle Amts Stednavne. Kbh. 1944.
- P. Eliassen: Bidrag til Kolding Bys ældre Historie, i: Vejle Amts Aarbøger 1905-08. Kbh. 1906 s. 192-245 (Eliassen 1906).
- P. Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid. Kolding 1910. (Eliassen 1910).
- Kong Frederik den Førstes danske Registranter, udg. ved Kr. Erslev og W. Møllerup. Kbh. 1879. (FrIReg).
- Danske Kancelliregistranter 1535-1550, udg. ved Kr. Erslev og W. Møllerup. Kbh. 1881-82. (KancReg).
- Aug. F. Schmidt: Fra Seest Sogn, i: Fra Ribe amt bd. 12. Kbh. 1948-51 s. 90-102.
- J.P. Trap: Danmark. 5. udg. Vejle amt, Kbh. 1964 og Ribe amt, Kbh. 1965. De ældste danske Archivregistraturer I-V, udg. ved T.A. Becker m.fl. Kbh. 1854-1910. (ÆDA).